

Kimliğim Epistemik Dönüşümü: Gecikmiş Modernitede Bilişsel Sosyolojik Kimliğin Sosyoekonomik İnşası ¹

Ethem YILDIZ ²

Öz

Bireyi, toplumu ve insanlığı aşma konusunda muazzam mesafe alan bilişsel varlığın sosyal sermayeye dönüşen etkinliğini hesaba kattığımızda, özünde açık bir sistem olarak gelişen kişisel gerçeklik, insanlığın büyük çoğunluğu için bireysel gelişimi harekete dahi geçirmeye fırsat vermeyen kapalı bir sisteme dönüşmüştür. Bu makalede, söz konusu sosyal bilişsel dönüşümün neden ve nasıl ortaya çıktığı gecikmiş modernite bağlamında ele alındı. Ayrıca, kısıtlı mantıksal çıkarımlardan ve algısal deneyimden kaynaklı bilişsel orantısızlığın durdurulamaz bir sosyolojik etki ürettiği varsayıldı. Elbette ki birey, aynı şeyi tecrübe etse dahi, kişiselleştirilmiş yaşamı deneyimler. Bu bağlamda, liberal teorisyenlerin bireysel ekonomik kimlik ile ilgili savları kuvvetli argümanlara dayanmaktadır. Ekonomik ilişkilerin doğal seleksiyonunun dışında, günümüzdeki iktisadi yapının kimlik formunu biçimleyen şey, çoğulcu benliğe sahip her bireyin, farklı bir sosyal kimlik inşa etme istencinin, pratik hayata yansıyan uygulamalarıdır. Bu bağlamda makalede kavramsal, algısal, deneysel, ampirik ve mantıksal handikaplar bir tarafa, kısıtlı algısal deneyimin, gerçekliğin kişisel ve dizinsel konununun perdelenmesine neden olduğu savunusu inşa edilmeye çalışıldı. Gecikmiş modernitede, bilişsel varyasyon ve içbaşkalaşım konusundaki evrenle entegre olma sorunsalı çok boyutlu bir incelemeye tabi tutuldu. Kişisel kimlik ve sosyoekonomik gelişme krizine yol açan bilişsel orantısızlık bilişsel sosyolojik incelemeye tabi tutuldu.

Anahtar Kelimeler: Bilişsellik, Eylem, Benlik Oluşumu, Sosyoekonomik Kimlik, Bilişsel Sosyolojik Kimlik, Gecikmiş Modernite

The Epistemic Transformation of Identity: Socioeconomic Construction of Cognitive Sociological Identity in the Delayed Modernity

Abstract

When we take into account the effectiveness of cognitive existence, which has taken tremendous strides in transcending the individual, society, and culture into social capital, personal reality, which has developed as an open system in its essence, has turned into a closed system that does not even allow individual development to be activated for the majority of humanity. In this article, the reasons why and how this social cognitive transformation emerged are discussed in the context of delayed modernity. Additionally, it was assumed that cognitive disproportion resulting from limited logical inferences and perceptual experience would have an unstoppable sociological effect. Of course, the individual experiences a personalised life, even if he or she experiences the same thing. Liberal theorists' defences of individual economic identity in this context rest on solid premises. Apart from the natural selection of economic relations, what shapes the identity form of today's economic structure is the application of each individual's pluralistic self, the desire to have a different social identity, as reflected in practical life. Yet, apart from conceptual, perceptual, experiential, empirical, and logical handicaps, the article tried to construct the argument that limited perceptual experience causes the obscuration of the modal and indexal positions of reality. In delayed modernity, the problem of integrating with the universe on cognitive variation and internal metamorphosis has been subjected to a multidimensional examination. The cognitive disproportion that led to a crisis of personal identity and socioeconomic development was subjected to cognitive sociological scrutiny.

Keywords: Cognition, Action, Self-formation, Socioeconomic Identity, Cognitive Sociological Identity, Belated Modernity

Atf İçin / Please Cite As:

Yıldız, E. (2023). Kimliğim epistemik dönüşümü: gecikmiş modernitede bilişsel sosyolojik kimliğin sosyoekonomik inşası. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 8 (1), 25-36. Doi: <https://doi.org/10.58648/inciss.1271029>

¹ Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitünde, "Din ve Bilişsel Sosyoloji Bağlamında Postmodern Kimlik Sorunsalı" adı ile verilen doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. – Bağımsız araştırmacı, etyildiz@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-8891-563X

Giriş

Zamansallığın ve deneyimin sürekli güncellediği bilişsel sosyolojik yapının, bir yandan gerçekliğe yeni kategoriler eklediğine, diğer yandan son kullanma tarihi hızla tükenen modern kavramları, kalıplaşmış anti-gerçeklik sepetine attığına yönelik güçlü bulgulara ulaştık. Algı, deneyim ve bilincin çok yönlü ve fevkalade hızlı gelişimi, insanlığın, tek bir bireyi aşan bilişsel ağa (sermayeye) ulaşmasını getirdi. Bunun tabii bir neticesi olarak, mantalistik yapı bütünlüğünü, işlevini ve nihayet cazibesini yitirdi. Rölativitenin bu şekilde güç kazanması, varlığın bağıntılı tanımına geçerlilik kazandırırken, öznel izlenimleri gerçeklik kategorileri ile ilişkilendirdi. Bütün bu gelişmelerin neticesinde, bireysel açıdan bakacak olursak, kültürel düşünce formlarını üreten modüllerin oluşturduğu geleneksel toplumsal yapıların aslında bilinçsiz zihinsel durumlardan ibaret olduğu, bir kademe daha açığa çıkmış oldu. Böylece bilişsel kategoriler, bir yönüyle oluşturdukları hiyerarşilere bağlı olarak, sosyal dünyada her türlü yönlendirme gücünü tasarrufunda bulunduran fiili bir erk haline geldi.

Bireysel ve toplumsal düzlemde eş değer fenomen üreten bilişsel sermayeyi, hareket ve “güç” (aktör) ile zamanı üreten bir çark sistemi olarak ele alırsak; söz konusu mekanizmaya yönelik olan ve aynı zamanda modern dönemdeki sosyolojinin temel dayanağını teşkil eden epistemolojiyi de bütün modern deneyimi ve kavramları öğütürken yol alan dışlılara benzetebiliriz. Bilişsel ve sosyal parametreleri değiştiren bu sistem, algılama, kavrama ve tüm düşünce yapısında değişikliğe neden olduğu gibi, gündelik hayatı da yeniden biçimlendirir. Bireysel ve sosyal ayırımına gitmeksizin kısaca söylemek gerekirse, muteber sosyal yasaların yönelimine baktığımızda, yapısal araştırmalara atfen kullandığı ihtiyatlı bir dille, sadece derinliği olmayan belli fenomenleri kastetmiş olsa bile, Lévi-Strauss’un fenomenleri gizlemek için tanımladığı “kolektif bilinçte perdeleme modeli” (Strauss, 1963) yaşamakta olan pratikte etkin bir biçimde tarihsel gerçekliğe dönüşmektedir. Başka bir irade ile Husserl’in algı ve deneyimin ötesinde tanımladığı modern fenomenoloji bağlamında ortaya çıkan genel eğilim (hangi kapsamda olursa olsun fark etmez), her alana sirayet eden fenomenlerin, toplumsal formdaki kültürel ve tarihsel bağlardan arınık olmasına dönük bir gerçeklik bilincidir. Tanımlanan gerçekliğin iz düşümünde, “daha yüksek kültürel tutarlılığa sahip bir aşamaya geçiş için iki yol vardır: Sosyal bağlamların önemi artabilir ya da aktörler bilişsel becerilerini geliştirebilir.” (Gabor ve Sarvary, 2006:193).

Bu durumda, kültürel tutarlılığın üst aşamalarına ulaşmanın yolu, ‘yeniden üretim’den geçmektedir. Pasif veya aktif olma özelliğine bağlı olarak sonuçlar üreten bilişsellik sosyal sistemdeki bu otonomik yapılanması, yukarıda açıkladığımız gibi yaşamın olağan akışını sağlayan zorunlu gerçekleştirmedir. Gelinek noktada, fenomenlerin okunması için klasik kültür tarafından inşa edilmiş modeller sadece etkilerini yitirmekle kalmamış, geçerli bir anlam atfetme hüviyetlerini de büyük oranda kaybetmiştir. Hasılı, geleneksel algıları nesnellik üzerinden ifade edecek olursak, günümüzün nesne dünyası, bilişsel anlamını, Bourdieu’nun kaygısını(!)³ aşan bir epistemolojinin, kaygan eğilimlerle biçimlediği, sürekli yenilenen gerçekliklerle belirlemektedir.

Epistemolojik programın uygulandığı son on yıllar içerisinde, bilişsel durumların davranışlar için önemli bir aktör konumuna geldiği kuşkusuzdur. Aktörlerin hiyerarşik inanç yapısını ve bu yapının kişiyi dönüştürmek için kullandığı çıkarım yöntemlerini belirleyen epistemik paradigma, aktörlerin akıl yürütme tarzlarını doğrudan ele almıştır (Walliser, 2008:1-7). Sosyal psikoloji, sosyoloji, felsefe ve dil felsefesinde olduğu gibi sosyal bilimlerin diğer branşlarında uygulanan epistemolojik program, ekonomiden kültürel hayata kadar sürekli değişen bireysel ve toplumsal hayatın biçimlenmesinde temel görev üstlenmiştir. Örneğin ev sahipliği ile ilgili verileri ele alan Pierre Bourdieu bireyi rasyonel bir aktör olarak varsayan arz talep ekonomisinin Ortodoks yasalarını sosyolojik bir incelemeye tabi tuttu. Teorik ekonominin soyut varsayımlarına dayalı baskın paradigmaları aşmayı ve düşünümsel eylemlilik gibi bilişsel yönelimlere alan açmayı

³ Bourdieu, nesnelciliği, eylem hakkında bir bakış açısı belirleyen gözlemciye sunulan bir gösteri olarak tanımladı. Nesne ile ilişkiler vesilesiyle oluşan ilkelerinin nesneye atfedildiğini ifade ederek, klasik nesnelciliğin tanımlanmış sosyal dünyasını eleştiren Bourdieu’ya göre, nesneyle ilişkiler sanki yalnızca bilgi için tasarlanmış ve tüm etkileşimler sanki sembolikmiş gibi nesnelciliğin başkaca epistemolojik yanlışlarından da bahsedebiliriz (Bknz:Bourdieu, 1993: 53).

denedi (Bourdieu, 2005). Aynı şekilde resmi ya da sivil alandaki kamusal örgütler için bilişsel ve motive edici yapılar sistemi anlamındaki “habitus” kavramını geliştirdi. Bourdieu diğer çağdaş meslektaşları gibi modern toplumsal düzenin gittikçe daha karmaşıklaşan aygıtlarını, bilişsel içerikte yeni kavramlarla ele alarak epistemolojik alanın genişlemesine katkı sundu.

Epistemolojik yaklaşımla kuramlarını nesneleştiren Durkheim, Weber, Bourdieu geleneğindeki sosyologlar, kültür, alan, yapı gibi konuları teorik ve ampirik kriterlerle ele alarak, sosyolojinin üst bir disiplin olarak konumlanmasını sağlayan yeni bir eylemlilik anlayışı geliştirdiler.⁴ Sosyolojinin bilim olarak iktidarını perçinleyen epistemik program, özellikle eylemlilik hususunda (doğa bilimlerinden farklı olarak) sosyal bilimlerin doğasından kaynaklanan geniş bir mantıksal habitata sahiptir. Fizik yasalarında veya katı pozitivist teoride bağımsız olarak tanımlanabilen neden sonuç ilişkileri, eylemlilikte asimetrik yapıya dönüşmektedir. Birincide nedenlerin motivasyon gibi önemli bir eylem teşviki söz konusu değilken; ikincisinde eylemi gerçekleştirmesi için aktöre yönelen motivasyon ve niyet pekâlâ mümkündür. Davranışı açıklama konusunda bağlamsal olarak kültür ve yaşam biçimini kapsayacak şekilde açılan bu alan, bilişsellik ile ilgili kavram üretimini oldukça geniş ve oldukça verimli olanaklara kavuşturmuştur (Benton, 2016:148-167). Bu kavramlar karar vermek için kullanılır. Bir aktörün kullandığı kavramların koleksiyonu, onun kültürel profilini oluşturur (Gabor ve Sarvary, 2006:193). Kavramsal süreç aynı zamanda bir kimlik oluşum meselesidir. Bireyler karşılaştıkları güncel sorunlara karşın en yeni içeriklerle güncelledikleri kavramlarla karar vermek durumundadırlar. Sosyal değişime kaynaklık eden gündelik yaşam pratiği, kişisel kimliğin sosyal dinamiği ile doğrudan ilgilidir. Kısaca söylemek gerekirse, epistemik yönelim hem kişisel kimliği hem sosyoloji teorilerini hem de sosyo-kültürel yapıyı köklü değişime zorlamıştır. Eylemden bilişsel yapıya kadar bilinmeyen şeylere kurulan bir köprü görevi gören ve aynı zamanda bilmediğini öğrenebileceğine dair yol gösterici gizli bir misyonu olan epistemolojik program, davranışsallık ile bilişsel arasında mantıklı bir bağ kurmanın yanında, geliştirdiği argüman zenginliği ile de sosyal düzeni esastan etkilemiştir.

Yöntem

Araştırma tasarımında fenomenolojik yaklaşımla bir yandan açıklayıcı kavramsallaştırmaları genişletecek deneysel bir yaklaşım benimsenirken, diğer yandan gecikmiş modern yapının durumu hesaba katılarak, sosyoloji için öngörülen genellemelerin yeniden ele alınması planlanmıştır. Ölçülü genelleme araştırma pratiği için önemli olduğu varsayılarak, betimsel ve kavramsal analiz yoluyla sosyolojik bilginin statüsü yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Modern sosyolojideki kavramsal, tarihsel, durumsal genelleme gecikmiş modernitede kültür desenlerini kapsayan destekleyici bir bağlam içinde daha açık bir şekilde formüle edilmesi gereği benimsenmiş ve bilişsel sosyolojik düzlemde bağlamsal konumlandırma stratejileri güncellenmeye çalışılmıştır. Gecikmiş modernite bağlamında, konuyu daha ileri bir aşamaya ulaştırmak için diğer metotlarla birlikte nitel araştırma desenleri kullanılmıştır.

Bilişsel Sosyolojik Kimlik

Bilişsel sosyoloji, bilim felsefesi, bilgi sosyolojisi, kültür sosyolojisi, din sosyolojisi ve kültürel antropoloji gibi alanların gelişmesiyle; eylemin bilişsel ve bağlamsal anlam açığını gidermek için sosyolojinin alt disiplini olarak ortaya çıktı. Zihinsel kontrole dayalı aktörü merkeze alarak, rol, statü, norm gibi derin yapıların yüzeye yani pratik eyleme dönüşüm süreci bilişsel sosyolojinin esas odağıdır. Bu kapsamda bilim sosyolojisinin de önceli olan “bilişsel bilimler, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerikan pragmatizm gelenekleri ve davranışçılık gibi insan etkileşimini anlamlandırmaya çalışan önceki paradigmanın yerini aldı.” (Teubert, 2010:33). Aynı zihinsel dönüşümünün sosyolojideki yansıması: Uyarıcı ve tepkiye dayalı yani tek boyutlu eylemliliği esas alan geleneksel sosyolojinin yerini, davranışı yaratan mekanizmaları, zihin merkezli yaklaşımlarla inceleyen bilişsel sosyolojinin alması şeklinde oldu. Sosyal bilimler

⁴ Örneğin Bourdieu, nadir görülen bir netlikte pratik hakkında bir şema oluşturdu: “[habitus] (sermaye)]+ alan = pratik” (Burke, 2016: 8-25).

dünyasının bütün disiplinlerinde yaşanan “Bilişsel Dönüşüm” (Fuller, De Mey, Shinn ve Woolgar, 1989)⁵ ise “bilişsel dilbilim” öncülük etti.

Aaron Cicourel, geleneksel sosyolojinin sosyal yapıya ait (kültür, yapı, norm, rol, statü vb.) kavramları, aktör-eylem bağlamında ele almada başarısız olduğunu fark etti. Bu maksatla, 1974 yılında “bilişsel sosyoloji” ifadesini kullanan ilk metinlerden birini, “Bilişsel Sosyoloji: Sosyal Etkileşimde Dil ve Anlam” (Cicourel, 1974) çalışmasını kaleme aldı. Cicourel, bütün bilişsel durumlarda olduğu gibi pratik akıl yürütmede de dil ediniminin ve özellikle de yorumlayıcı karakterinin temel rol oynadığı hükmüne vardı. Varlığını dil ve anlamlar dünyasına borçlu olmayan “doğa dünyası”ndan farklı olarak, sosyal dünya, dil ve anlamlar tarafından yaratılır. Sosyal dünyanın yapı taşlarından olan dil hem sosyal etkileşimi oluşturur hem de etkileşimin bir ürünüdür. Sosyal yapıyı üreten günlük yaşam etkinliği “dolanımda” (etkileşimde) tuttuğu dili anlam, yorum ve bağlam olarak farklı zihinsel süreçlere tabi kılar. Bu sebepten dolayıdır ki Cicourel’e göre “araştırmada aktörlerin kullandıkları anlam yapılarına dikkat etmek gerekir.” (Cicourel, 1964:50). Cicourel, bilişsel sosyolojiye dil yaklaşımı ile eylemi ve bağlamı (refleks olarak) sürekli ilişki içerisinde kabul eden etnometodolojiye dâhil olmuş oldu. Dahası, yaptığı yorumlamalarda etnometodolojist Sosyolog Harold Garfinkel’in pratik akıl yürütme kurallarına paralel yöntemler uyguladı. Fakat etkileşimi sözlü iletişime indirgeyen Garfinkel’in etnometodolojisini kapsam olarak sorunlu bularak; iletişim, etkileşim ve yorumu sözlü ifadeden daha geniş açıklayacak evrensel formları araştırdı. Çünkü Chomsky’in ifadesiyle “insan davranışı ve özellikle de dilsel davranış, o kadar karmaşık ki uyarıcı veya tepkiye odaklanan bir teori bunu asla açıklayamaz.” (Teubert, 2010:33). Dilbilim ile arasındaki farkı belirginleştiren etnometodoloji, bilişsel sosyolojiye esaslı katkılar sağlayacak şekilde dilin bilişsel özelliklerini açıklamakta yeni düzeylere ulaştı. Öyle ki bireysel yaşamın daha çok öne çıkması ile renklenmiş ve değerlendirilen kişisel deneyimlerin paylaşımında veyahut herhangi bir amaç için oluşturulan dilin profesyonel kullanıldığı sosyal içeriklerde bilişsel dilbilimin esasları gözetilerek anlamın sosyal boyutu iyice göz ardı edilmiş oldu.

Bilişsel sosyolojinin ortaya çıktığı yapısal koşulların arka planına kısaca bakacak olursak, Harold Garfinkel’un, hocası Talcott Parsons’un eylem kuramında ihmal ettiği bir noktayı açığa çıkarmak için geliştirdiği etnometodoloji paradigmasını görürüz. Parsons’un ihmal ettiği fakat klasik sosyoloji anlayışında köklü bir değişimi işaret eden bu yaklaşımın temel tezi, aktörlerin kendilerine ait bir bilişsellikle pratik akıl yürütme yetilerinin olduğudur. Sosyal eylem kuramında bireysel eğilimlerin güçlendiğini fark eden Parsons, “davranış bilinci”ni ihmal ederek, eylemin zihinsel işlevini, sosyal dünyanın düzenleyici doğasının ötesine geçirememiştir. Yani eylemi toplumsal değişkenlerle açıklamak gerektiğini düşünen Parsons’a göre sosyal gerçeklikteki ibre, aktörün etkinliğini artırmaya dönüktü. Parsons sosyolojisinde birey, yapı, kurum ve sistem ile kültür vasıtasıyla ilişki kurar; bu ilişki, aynı zamanda da eyleme etki eder. Örneğin kültürel normlar ve ahlak, aktörün eylemlerinde anahtar role sahip olur. Bu noktada, kültürün içkinlik boyutunu hesaba katarak bir ölçüde “bilişsel sosyal eylem kuramına geçiş”ten bahsedebiliriz. Çünkü eylem güdülemesi, aktörün kültürel ideallerle motivasyonunu içerir ve bu durumda dolaylı da olsa zihinsel bir etkinlik olarak tercih seçeneğine örtük meşruluk alanı sağlanmış olur. Bilişsel sosyolojiyi merkeze alarak başka bir biçimde ifade etmek gerekirse; “iradeci eylem teorisine ‘toplucu yönelimi’ fark eden Parsons, Weber’in kültürel ve yapısal çerçevede ele aldığı sosyal eylemi, bireysel düşünce seviyesinde açıkladı.” (Ritzer, 1996) diyebiliriz. Böylece eylem konusundaki bireysel temelli bilişsel varsayımların daha da ortaya çıkmasına katkı sağlamış oldu.

Parsons’un iradeci eylemle tek boyutlu olarak ilişkilendirdiği ve sosyologların çoğu tarafından kesintisiz bir dizge kabilinden görülen kültür anlayışı, Paul DiMaggio’nun sosyolojinin içindeki en büyük gelişme olarak değerlendirdiği bir değişime uğrayarak, “...daha karmaşık bir kültür anlayışına dönüştü.” (DiMaggio, 1997:263-287). Bourdieu ve Goffman gibi çalışmalarıyla bilişsel sosyolojinin temellerini oluşturan sosyologlara göre ise bireysel edimselliğin yanı sıra

⁵ Bilim dallarındaki bilişsel dönüşümün, sosyoloji ile psikolojiyi bazı bakımlardan ortaklaşa tutum almaya yönelttiğini savunan Steve Woolgar, psikoloji ile bilim sosyolojinin, özellikle, temsil, biliş ve benlik kavramlarında entegre bir tutum sergilemesi gerektiğini savunarak, bunun yollarını araştırmaktadır (Woolgar, 1990:201-225).

kollektif yaşam ve inanç gibi diğer alanları da biçimlediği varsayılan kültür anlayışı, günlük eylemliliğin stratejik oluşumuna karşı yenilmiştir. Değerlerin de dâhil olduğu geleneksel kültürün, yenilgiyle sonuçlanan sosyal kaderini tayin eden etken “habitus ile ilişkide oluşan, bilişsel ve motive edici yapılar sistemi olarak hareket eden pratik dünyadır.” (Bourdieu, 1990).⁶ Zira Bourdieu’nun kastettiği pratik yaşamdaki “uygulamalar” geleneksel kültürel formlardan farklı bir süreci işleme koymaktadır. Öyle ki habitusun koşullarına göre cereyan eden pratik uygulamalar, bir yandan gittikçe artan evrensel formlara göre kendi rasyonalitesini üretmekte, diğer yandan da bu rasyonaliteye uygun bilişsel eylemliliğin sosyal atmosferini inşa etmektedir. Geleneksel kültür ile uygulamalar arasında yaşanan gerilimin bir diğer neticesi de kimlikle ilgilidir. Uygulamalar aynı zamanda da bireyin benliğini yansıtan “karşı koyma” eylemi için kimliğin inşa edildiği bir plâtfom vazifesi görmektedir. Yani kültür, eylem mantığını etkileme bağlamında düalist bir potansiyelle aksiyona tesir etmektedir. Tam da bu kontekste eylemin kültürel etki alanını araştıran bilişsel sosyoloji devreye girerek; “fenomenlerin düşünce ve düşünceyi şekillendiren ‘sosyal nesnelere’ haline gelmesi için gerekli koşulları oluşturan kişilerarası süreçler dizisini inceler” (Raphael, 2021). Böylece kültürün eylemi doğrudan biçimlemesinden çok, eyleme yönelik motive edici unsurlar barındırdığı savı bilişsel sosyoloji tarafından test edilmiş olur.

Kültürel bir fenomen, bireyin zihninde yol alırken, faaliyete geçirdiği bireysel/bilişsel etkenlerle düşünömsel süreci aktif hale getirmiş olur. Neticede değerlerin de dâhil olduğu geleneksel kültürün işlevsel alanı, bilişsel deneysellikten yeniden düzenlenmiş (yorumlanmış) olur. Bilişsel düzlemde eyleme etki edecek farklı kültürel içeriklerin oluşturulduğu bu sosyal geçiş süreci, sosyal değişimin temel aksiyon yasaları dâhilinde çatışmacı bir karakterle vuku bulur. Yani bilişsel etkileşimle inşa edilen yeni kültürel yapı (ki bu süreç aynı zamanda kimlik inşa sürecidir), mevcudunu büyük oranda koruyan geleneksel kültürün hegemonik unsurlarına karşı verilen bir varlık mücadelesini içerir.

Kimlik ve Belirlenimsizlik

İnsan bilimlerinin geçmişine baktığımızda, devam eden yaşamın derin ve geniş taarruzuna muhatap oluruz. Bu anki zihnimizi oluşturan şeyi, deneyimlerimizi, günlük yaşantımızı, geleceğe dönük tutumlarımızı nesneleştirilip güncel bağlamından uzaklaştırılarak kavramsallaştırılması durumunda, epistemolojik var oluşumuzun yaşamımızı şekillendirdiğini görmüş oluruz. Bilincin oluşmasının önsel (a priori) ilişkilerini inceleyen Kant’ın ortaya koyduğu aşkınsal (transcendental) yaklaşım, sadece nesnelere ziyade, nesnelere bilme biçimimizi konu eder (Held, 2003:3-32). Bunun için sadece nesnelere biliyor olmak, pasif bir algısal tüketici olmaktan öte bir anlam ifade etmez. Böyle bir durumda bilimin kalıplaşmış sınırlarını aşmak, kültürel mirasın duvarlarından öteye geçmek ya da dinsel dogmaların tesirinden arınmak, dahası dilin gündelik kullanımının alışkanlığından sıyrılıp kavram yaratmak olası değildir. Kantian felsefenin evrenselleşmesini sağlayan aşkınsal yönelim, insan bilimlerinin dönüşüm noktası olmuştur. Aydınlanmanın ve modernitenin temelinde yatan bu epistemik sorgulama, toplumsal organizasyonun yanında gündelik tercihlerde de karşılık bulan bir anlayıştır. Benzer şekilde bir inceleme ile ontolojik sorgulama biçiminin ve düzeyinin yaşam tarzı ile ilişkisini gözlemlemek de muhtemeldir.

Kimlik konusundaki metodolojik görüş ayrılıkları nereden ele alınırsa alınsın, sosyal bilimlerin doğası gereği her bir olgunun kendilik özellikleri hayati önemdedir. İster indirgemeci (reduction), isterse bütüncül (non-reduction) yaklaşımla bakalım, George Herbert Mead’ın “Zihin/ Benlik toplumda yerleşiktir ve başkaları ile iletişim yolu ile gelişir.” (Mead, 2015) varsayımını görmezden gelemeziz. Mead’ın sosyal psikolojik yaklaşımı, William James ve Sembolik Etkileşimi takip eden diğer kuramcılar tarafından benlik/kişisel kimlik yönünde geliştirildi. Yani Mead’ın sosyal psikolojik açıklamaları, modern eylem kuramlarının izlediği içsel yoldan giderek, “Benlik Teorisi”ne evirildi.⁷ Fakat davranışın ilişki ve etkileşime dayalı sosyal

⁶ Ayrıca sosyo-kültürel çevrede “benlik” oluşumu için bkz., (Lemert & Branaman, 1997: 1-43)

⁷ Sheldon Strayker, Herbert Mead’ın Sembolik Etkileşim kuramından kimlik teorisini yapılandırarak, Yapısal Sembolik Etkileşim kuramını geliştirdi. Strayker, kimliklerin ve sembolik temellerinin, insanların

niteliği sonlanmadı. Aksine sosyal yapı, ulusal kimliğin yanı sıra kişisel kimliğin bir unsuru olarak hesaba katılmaya devam etmekte; dahası, etkileşimi sağlayan normlar, gelenekler ve sembolik unsurlar vasıtasıyla olgulara kültürel anlam katan bağlamsal içerikler üretmektedir.

Kimlik konusunda, sosyal yapının işleviyle birlikte ele alınması gereken diğer bir nokta da sosyal unsurların bağlamsal içerikleridir. Kimliğin (olumlu ya da olumsuz) ne ölçüde olursa olsun, yapısal düzenden kaynaklanan tarafının simgesel bir karakteri vardır: Evlilik, yemek alışkanlıkları veya inanç ritüelleri hemen her toplumda varken, aynı kültür havzasında olan toplumlarda bile aynı davranışın bağlamsal farklılığı olduğu gibi. Sosyal dünyada var olan olguları bu bağlamsal içeriklerinden soyutlayarak ele almamız gerçekliği tırpanlayan algı eksikliğine neden olacaktır. Bağlamsal anlamlılık, yatay farklılıkların yanında dikey farklılıklar için de söz konusudur. Örneğin akıllı telefon olmayan bir toplumda yaşayan kişinin, akıllı telefonun yaygın olduğu bir ülkeye gidip, yakınıni aramak için telefonu kullanmayı deneyimlemesi, kişiye o ülkedekilerin akıllı telefon deneyimlerinin bağlamsal yekunu hakkında fikir vermek için yeterli olmayacaktır.

20. yüzyılın başlarında dönemin felsefe geleneğine karşı çıkararak, zamansallığı, deneyimin ufku olarak gören ve yeni bir felsefi yöntem olarak fenomenolojiyi geliştiren Husserl, önemli oranda etkilendiği Kant'ın a priori algı için ürettiği "şema" kavramı yerine, homojen deneyimlerle zihinde yer edinen, daha sonra sezgisel olarak verilen elemanlarla kombinasyonu yapılan "tür" (type) kavramını geliştirdi. Ona göre türün öznelliği esastır fakat çoğunlukla nesnenin gerçekliğini yansıtmaktan acizdir. Türün öznelliği, deneyimsel ve kişisel görelilik anlamında yalnızca daha fazla deneyim ve iletişim ile aşılabılır (Lohmar, 2003:93-125).⁸ Bir nesneyi tüm boyutlarıyla algılamak yine Husserlci düşünceyle söyleyecek olursak, amaç ve yönelme ile başlayan deneyimsel bir süreçtir. Daha sonra nesnenin algılanabilmesi ve deneyimin olgunlaşması için tüm noktalardan gözlemlenmesi gerekmektedir. Burada asıl olan şey, bilişsel deneyim sürecidir ve bu sürecin temel yönelimi kendiliğın oluşmasına dönüktür. Algının bu boyutunda öncelikle, Habermas'ın fark ettiği iletişim sorunu ile ardından Ricoeur'un söylediği zamansallık döngüsüne bağlı olarak kimlik oluşum süreci ile karşılaşmış oluruz.

Yapı, eylem ve yeniden üretim süreçlerini ele alırken gözden kaçırılmaması gereken şey, ilişkidir. Kurumlar ve alışlageldik kavramlar çok uzun sürelidir ve aynı zamanda daha çok tek taraflı bir bağımlılığa dayalıdır. Sonuç olarak, kurumlar, bireysel alanı kendi hâkimiyet alanının içine hapsedip zamana karşı koymak isterler. Böyle bir durumda anlama ve yorumlama hatta nicel verilerin açığa çıkardığı kavramlar üzerinde düşünme olanağı imkânsızlaşır. Bütün bunların anlamlandırılması için gelişmiş toplumların çağdaş kavramlarını anlamaya çalışıp, uyarlamak mı ya da onları geliştirdikleri yöntemlere başvurmak mı doğru yol olacaktır? Veya bunların herhangi biri mümkün müdür? Eğer geriye gidip geliştirilen yöntemin kökenlerini kazıyacaksak, gecikmiş modernitede zamansallık, bağlamsallık ve -kavramsallaştırdığımız nesnelere ilgili- uzamsallık sorunu ile karşılaşmış olacağız. Tüm önermeleri ve teorileri bir yana bırakıp, günümüzden başlayıp kendimize özgü yeni hipotezler üretmeye kalktığımızda da pratik uygulama, kasıtlı düşünüşsel tutum, algısal, bilişsel ve edimsel deneyim gibi alanlarda gecikmiş moderniteden kaynaklanan tarihselliğin eksikliği karşımıza çıkacak. Batı merkezli düşünce sistemlerini ve tarihi seyirlerini kendi haline bırakıp, kendi dünyamızda kendimizi konumlandırma fikri, sosyal bilimin mantığı açısından mümkün gözükmemektedir. Zaten ekonomik ve sosyal dünyadaki iç içe geçmişlik bu çelişkiyi hemen açığa çıkaracaktır. Küremizi kaplayan yaşam dünyasının kavuştuğu dönüş hızı ve güç, canlı yaşam dünyasına karşı koymayı olanaksız hale getirmiştir. Aslında günümüzde belli düzeydeki kalem kavgasının ötesine geçemeyen sosyoloji tartışmalarının oturduğu akışkan zemin de burasıdır.

---

sergilediği roller açısından toplumun daha geniş yapılarına nasıl bağlandığını ve bu bağların içselleşmiş beklentilerle ile örtüşmesi sonucunda kimliğin nasıl oluştuğunu inceledi. Bknz. (Stryker, 2007)

⁸ Kant'ın a priori bilgi için tanımladığı şema kavramı, Husserl'in tür kavramının aksine, deneyimle elde edilemez, aşkınsal karakterdedir, anlamının gücüne vurgu yapar ve entelektüel düzeyi kabul eder. (Lohmar, 2003: 93-125)

Gecikmiş Modernitede Evrensellik İtkisi

Doğanın kurallarını keşfeden bilinç, üst bir konumlanma ile kendi alternatif doğasını (kimliğini) inşa etmeye girişmiştir. Kökeni Eski Yunan ve Roma'ya dayanan eski ahitlerle ve zaman içinde dinlerle beslenen, Aydınlanma Dönemi'nde geliştirilen, bazen natüralizmle çeliştiği kabul gören "doğal yasa" (natural law) konusunda yaşanan deneyim, pozitivism alternatifini olarak ortaya çıkmıştır. Natüralizme yaklaştırılan, mantıksal pozitivist yapıdan kopuşu temsil eden bu düşünce, ne olursa olsun, insanların uzlaşabilecekleri insan gerçekliğine dair bir kimlik arayışı idi. XVIII. yüzyılda İngiliz parlamentosunda görev yapan İrlandalı Siyasetçi ve Filozof Edmund Burke bu tür bir çabayı deneyimledi. Burke, sosyal evrime inanan muhafazakâr ve aynı zamanda hür iradeyi vurgulayan liberal bir politikacı idi. Baskı altındaki İrlanda'ya, Amerika'daki İngiliz sömürgelerine, Hint sorununa veyahut ülke içinde yaşanan sosyo-ekonomik meselelere dair pozisyon alırken iki şeyi öne çıkardı: Birincisi, sivil toplum; diğeri hak ve özgürlükler anlamında evrensellik. Her ikisinin de temel dayanağı doğal hukuk (natural law) ilkeleri idi (Stanlis, 2003). İlkel toplumda değil ancak gelişmiş kompleks toplumda kişinin doğal hayatı sergileyebileceğine inandığı için sivil toplumu vazgeçilmez gören Burke, politik hayatında doğal yasaları bizzat sosyal hayatın içine adapte etme idealini benimsedi. Burke'nin siyasal tutumundan hareketle kişisel ya da toplumsal çevrenin hızla genişlediği 18. yüzyılın geneline bakacak olursak, toplumsal hareketlerin ve bilimin öne çıkardığı bilişsel düzeyin sıçrama arayışında olduğunu anlayabiliriz.

Günümüze geldiğimizde, pozitivism ile hermeneutiki sentezleyen modern dönem Filozofu Habermas'a göre "XX. yüzyılda Kantçı sonrası liberal anayasal ilkelerin, objektif doğal yasanın (natural law) prensipleri ile tarihselci ve ampirik eleştiri biçimlerinden daha az sorunu vardı." (Habermas, 2008:103). Doğal yasanın kapsayıcı prensiplerini üreten demokratik süreçleri ve bu süreçlerin meşruluğunu ıskalamayan Habermas, sosyal boyutuyla da rasyonel kurumsallaşmaya dayalı yasa koyma prosedürünü öne çıkardı. Burada dikkat çeken şey, geçen onca zamana yani sosyal tecrübeye rağmen modern bir ifade biçiminin dışında Burke'nin ve Habermas'ın doğal yasayı farklı olarak gerekçelendirmemiş olmasıdır. Her iki açıklamada da mantıksal pozitivism karşı konumlanma çabası söz konusudur. Burke, toplumsal üretim sürecinde ilkel toplumsal yapılara ve yerel barbarizme karşı evrensellik ihtiyacı ile doğal yasaya yönelmişken, Habermas tematik olarak aynı şeye vurgu yapar: "Sosyokültürel yaşam biçimlerinin, iletişimsel yapının normatif anlamıyla ilgili zayıf varsayımları, hukuksal pozitivism karşı yasal bir geçerlilik ve bağlamsallığa karşı yenilmez akıl kavramını savunmak için dayanak oluşturmaktadır." (Habermas, 2008: 103). Habermas'ın işaret ettiği zayıf iletişimsel yapının, sosyal gecikme hatta sosyal sapmaya sebep olacak işlevi, günümüz için de söz konusudur. Kısıtlı yaşam çeşitliliğinin yanında kavramsal ve deneysel olarak çağın gerisinde bir bilişsel aşamaya hapsolmuş gecikmiş modern toplumlar, sahip oldukları sosyokültürel imkanların lokalize durumundan kurtulmak için bir tür savunma refleksi olarak mantıksal pozitivism karşı iletişimsel eylemliliği konumlandırmaya çalışırlar. Bu durumda Habermas'ın iletişimsel yapının normatif alanı ile ilgili zayıf varsayımlardan kaynaklandığını söylediği doğal yasa refleksinin ne ölçüde toplumsal yapıyla ilişki kurduğuna dair sosyolojik analiz yapmak için hukuki pozitivist teorisyenlerinden Joseph Raz'ın "kaynaklar tezi" açıklayıcı olabilir. Hukukun kaynakları ile ilgili en temel tezin sosyal tez olduğunu savunan Raz'a göre hukuk, tanımlanması ahlaki bir argümanı içermeyen sosyal bir olgudur. Yasanın varlığını ve içeriğini vasıflandırmak için sosyal bir koşul gereklidir; norm, sosyal koşula uyduğu taktirde yasal bir kuraldır ve kanun sosyal testlerle tanımlanır (Raz, 1983:37-41). Bu durum, demokrasi, anayasa ve insan haklarının toplumsal bünyedeki meşru ilişkisinin de temelini oluşturur.

Habermas'ın işaret ettiği iletişimsel eylemliliğin sosyokültürel gecikmeye bağlı modern yönelimi, postmodern düşüncede başka bir boyutta ele alındı. Her şeyden önce Jean François Lyotard'ın 1979 yayımlanan "Postmodern Durum" kitabını postmodern tarihi için milat olarak alırsak, bilişsel deneyim konusunda Edmund Burke ve Habermas'ın değerlendirmelerini açıklayabilmek için en yetkin potansiyele sahip olduğumuzu varsayabiliriz. Modernlikten duyulan "kuşku hali" bağlamında rafa kaldırılan "mutlak" sözleşme geleneğiyle pozitivism, aydınlanma, ilerleme gibi üst anlatılar, postmodern düşüncede anlamını yitirdi. Dinden sonra bilim de sosyal iktidarını kaybetmekle yüzleşmek zorunda kaldı. Öznel içeriğe dayalı içkin bir yaşam tarzını esas

alan postmodern sosyal gerçeklik, natüralizmin kendiliğinden kaynaklı normatif zorunluluklarını, dayatma hatta aşağılama olarak değerlendirdi. Yani “mutlak” sözleşmelerin yerine geçici sözleşmelerin olumlandığı modernlik sonrası “ötesi” dönem sadece tarihin değil, natüralizmin ve pozitivistizmin de uzağında konumlanmayı hedefledi. Fakat bu yönelim arzusunun “ayartması” ile sorguya çekilen modernizmin, özne, nesne ve nesnellik gibi kavramlarının ötelenmesi, meşruiyet tartışmalarını ortadan kaldırmadı. Hatta hiçbir ussal sorgulama deneyimi olmayan lokal geleneklerin tasallutu neticesinde toplumsal yarılımlar gerçekleşti. Nihayetinde, postmodernitenin öngördüğü özgürlük alanı ve bu alanı deneyimleyeceği varsayılan benlik bilinci, geniş kesimler için oluşmadı. Bilakis meşruiyet tartışmaları öncesinden daha fazla gündem oluşturdu. Gecikmiş modernitenin gelişmeye yönelik geçişkenlik performansı zayıflarken, sosyal bilişsel ilerlemenin küresel etki alanı da daraldı.

Kimliğin Sosyoekonomik İnşası

Bilişsel bilimlerin ortaya çıkması, bilincin inşasında asli role sahip olan geleneksel sosyal yapıları olduğu gibi davranışa, bütüncül bir varsayımla dışsal bir kalıp giydiren Ortodoks ekonomik sistemleri de tartışma nesnesi yaptı. Zaten dinamik bir alanı kapsayan ekonomi, doğası gereği değişime ve durumu geliştirici eylemlere açıktır hatta mahkûmdur. Toplumsal sistemde bireysel kimlik inşasında önemli işleve sahip olan epistemik farkındalık, Weberian sosyolojinin yıllar içinde ortaya koyduğu metodolojik bireyciliğe uyumlu olarak, ekonomi alanında da paradigma değişimine neden oldu. İlk bilinçli eylemlerin faili olarak davranışsal yapı, ardından ekonomik bireysellik ve nihayetinde kişisel kimlik ekonomisi araştırma nesnesi olarak ele alındı. Oysa sosyal bilimlerle ilişkilendirilmesiyle birlikte aslında matematiksel bir zihnin çevrelemesinde olan klasik ekonomi teorileri, katı bir zeminde inşa edilmişti. Klasik iktisadın son temsilcilerinden olan John Stuart Mill, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında “İnsan eylemlerine ve izlenimlerine bağlı olan sosyal fenomenler, izlenimlerin ve eylemlerin hangi yasalarla yönetildiğine bağlı olarak soruşturma nesnesine dönüşür.” (Mill, 1974:455) demişti. Bunu yaparken de mantığı çıkarım, çıkarımı da psikolojik bir süreç olarak değerlendirerek, mantıksal ilkelerin ekonomi de dâhil olmak üzere tüm sosyal alana uygulanabileceğini savunmuştu (Mill, 1974: 875-877). Real durumları esas alarak, gerçekçi bir ekonomi modeli üzerinde çalışan Mill’in bu yaklaşımı, kuşkusuz Sanayi Çağı’nın sosyoekonomik düzeninin ürettiği bir fikirdi.

Winch’in “Sosyal ilişkiler, gerçekle ilgili fikirlerin ifadesidir.” (Winch, 1990:23) yargısı, matematik yasaları ile ele aldığı iktisada “değer” teorisini katan Mill için de geçerli oldu. Yaşadığı döneminle pratik etkileşimi, onu, işini teorik gerçekçilikten ileri taşımaya yöneltti. Ekonomik münasebetlerin topluma yerleşip olgunlaşması neticesinde klasik iktisadın Ortodoks yasalarının reel olarak geçerliliği yorulmuş ve yıpranmıştı. Pratik hayatta bilfiil işleyen iktisadi sistemle piyasanın deneyimi ve algısı değişmiş, zihinsel yapılar bireysel algıları üretmişti. Yaşam pratiği, evrensel geçerliliği olan gerçeklik arayışları konusunda yeni fikirlere yönelmeyi elzem hale getirmeye başladığı bir dönemde Mill, iktisadın teorik aşınmasına karşı mantık yasalarını pratik esaslara göre sıkılaştırmayı önerdi.

Öte yandan klasik iktisadın yaklaşımlarına muhalif olarak sosyal ontolojiyi geliştiren Tony Lawson, ekonomik modelinde dâhil olduğu sosyal sistemin heterodoks yapısını keşfederek, katı bir genellemeye dayalı (uyarlama da olsa Mill’de ifadesini bulduğu üzere) insanı birey olarak kimliksizleştiren klasik ekonomi teorilerine karşı çıktı. Ona göre iktisattaki matematiksel modelleme yöntemlerinin evrenselliği geçerli değildir, çünkü katı olay düzeneklerinin aynı anda ve her yerde bulunduğu varsayımına dayalı bu metot, sosyal materyalin doğası ile uyumsuzdur (Lawson, 2012). Çağdaş ekonomilerin çoğu tarafından, eleştirilmeden kabul edilen bu pozitivist bilim anlayışına göre insan etkeninin ilişkisi, atomistik olayların pasif alıcısı olarak kabul edilmektedir (Lawson, 1997:11-17). Ana akım iktisadın matematiksel tümdengelimci analizlerinde önkoşul olarak yer alan matematiksel modül, Lawson’un sosyal ontolojisinin göz ardı edilmiş halini yansıtmaktadır. Oysa toplumun yapı taşları, sosyal kurallara ve bunlarla ilişkili görevlere, yükümlülüklerle ve ayrıcalıklara bağlı olarak oluşturulan “konum”lardır. Bu sosyal konumlar örneğin öğretmen öğrenci pozisyonunda olduğu gibi diğerleri ile ilişkiyle tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile “sosyal yaşam son derece ilişkisel olarak kabul edilmelidir” (Lawson, 1997:163-164) diyen Lawson, sosyal yasaların heterodoks işleyişine ışık

tutarak, bireyin yasalarla muhataplığının, kişinin toplumda aldığı pozisyona göre değiştiğini fark etti. Modern ekonomik gerçeklikte, sosyal kimliğin bilişsel mekânlarını haritalandıran Lawson'un bu yaklaşımını Locke'nin kişisel kimlik ile bitkilerin kimliği arasındaki analogisinde yer alan bilişsellik durumunu⁹ daha kapsamlı ve daha karmaşık sosyal teste tabi kılmak olarak da görebiliriz. Ne var ki en az bu test kadar önemli olan şey, sorgulamanın yapılacağı sosyal alanın zamansal ve uzamsal nitelikleridir. Söz konusu nitelikler, kaçınılmaz olarak modern yaşam formlarından oluşmak zorundadır. Seküler bir anlayışla rasyonelleşmeye dayalı olarak inşa edilen modern yaşam formlarına baktığımızda, iki temel özellik göze çarpmaktadır: Birincisi, bu formlar Batı-merkezlidir, ikincisi, söz konusu formlar zamanın algılayıcı kalıpları olarak yerel desenleri aşan bir gerçeklik katmanını temsil etmektedir. Lawson'un kişisel kimlik çözümlemesinde, Locke'nin şahıslar ve bilinç benzeşimini ileriye taşıdığı nokta çağdaş gerçekliğin bu katmanlı doğası ile ilgilidir.

Ekonomik paradigmanın bu değişimini hesaba katarak, kimlik ekonomisinin bireysel kimlik şekillenmeleri ile ilişkisini çağdaş gerçeklikte ele aldığımızda, John Davis'in vurguladığı üzere, insanların benzerlik ilişkilerinin gittikçe daha heterojen bir hale gelmekte olduğunu görmekteyiz (Davis, 2011:223). Ekonomik ilişkilerin doğal seleksiyonunun dışında, günümüzdeki iktisadi yapının kimlik formunu biçimleyen şey, her bireyin farklı bir benliğe sahip olmak istemesinin yani çoğulcu benliğin, pratik hayata yansıyan sonuçlarıdır. Çağdaş iktisadi yaşam formu, bu çoğulcu benliği destekleyecek temel alt yapıyı inşa ederek, dönüşüme aracılık etmektedir. Ekonomik ilişkiyi düşünömsel olarak ele alan ekonomist Davis, giderek daha fazla insan faaliyeti üretmek için ilerleyen küresel düzeydeki sosyal iş bölümünün, bireylerin gelişimsel yollarını peyderpey daha farklı hale getirerek, çoğulcu benlik yapısını güçlendirdiğini ileri sürdü (Davis, 2011:222). Fakat ona göre, kimlik ekonomisi bundan ibaret değildir, bireysel nitelikleri çoğaltan ve böylece bireysel farklılığı geliştiren başka bir temel unsur daha vardır; o da değer çeşitliliğidir. Bireyler, farklı benliklere sahip olmak istedikleri için farklı değerlere sahip olurlar. Öyle ki aynı tecrübeyi yaşıyor olsalar bile bireylerin olmak istedikleri benliğin farklı olmasından kaynaklanan değer çeşitliliği, ortaya koyduğu normatif çerçeve ile sosyal eylemi fenomenolojik olarak kişiselleştirir (Davis, 2011:223). Birey, aynı şeyi tecrübe etse dahi kişiselleştirilmiş yaşamı deneyimler.

Neticede, çağdaş ekonomik kimliğin düşünömsel içeriğini hesaba kattığımızda, bir bakıma benlik oluşumunun gelişen doğası olarak da değerlendirilebileceğimiz, yeni bir sosyal olgudan bahsedebiliriz. Ancak bu, piyasa ekonomisinin tek başına kusursuz bilgi üretim kaynağı olabileceği anlamına gelmez. Yani sosyoekonomik gelişimini tamamlamamış gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu bilgi ve deneyim boşluğunu piyasa koşullarında kendiliğinden telafi etmesi söz konusu değildir. Gecikmiş modernitenin sebep olduğu boşluğu sanayi döneminin gelişme yöntemi olan "taklit" ile de halletmek artık çözüm değildir. Çünkü bilişsel sosyolojik kimlik oluşumu hem bireysel hem de sosyal benlik inşasını çok daha kompleks bir düzeye taşıdı. Bu durumu sosyolojik boyutuyla makroekonomik strateji ile ilişkilendirecek olursak, "ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiş olsa bile, toplumsal öğrenmeye faydası olmayan ekonomik perspektifler, derin hayal kırıklığı yaratabilir" (Stiglitz ve Greenwald, 2014:27). Çağdaş ekonomik sistemin nitelikli refah yaratması, kimlik gelişimini besleyecek bilişsel becerileri öne çıkartan bir gelişme modelini esas almasına bağlıdır.

Ekonomik duruma yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkartılan kimlik ekonomisi, öğrenme kapasitesine, bu kapasiteyi çevreleyen tarihsel, inançsal ve sosyolojik yapıya, genişleyen insan eylemliliğine; bilincin, bilişsel sürecin ve bireysel deneyimin eşsizliğine odaklanarak, ekonominin kimlikle bağlantısını düşünömsel incelemeye tabi tuttu. Bütün bu bireysel durumların yanı sıra kimlik şekillenmelerinin ekonomik yapı ile kompleks ilişkisini, psikolojik boyutun yanında sosyolojik olarak ele alan Akerlof ve Kranton, kendi yaşam alanını da biçimleyen kimliğin, işi, ücreti ve refahı esastan etkilediği argümanının üzerinde durdu. "İrktan, etnisiteden ve sosyal sınıftan kaynaklı çevrelemeler, insanların kim olabileceğini sınırlar. Kimlik, davranış için temel olduğundan bu tür çevrelemeler, ekonomik refahın en önemli belirleyicisi de olabilir" (Akerlof ve

⁹ Locke'a göre, söz konusu bitkiler olduğunda yaşamın aynılığı kimliği oluştururken; söz konusu şahıslar olduğunda bilincin aynılığı kimliği oluşturur. Bknz. (Noonan, 2020)

Kranton, 2010:16). Kimliğin ekonomi ile ilişkisi konusunda Akerlof ve Kranton'un işaret ettiği sınırlandırmanın kapsamını sadece ekonomik refah olarak değerlendirmek elbette eksiklik olacaktır. Özellikle kolektif kimliği ortaya çıkartan sosyolojik koşulların modern ekonomik düzenle birlikte geliştiğini hesaba katarsak, ekonomik ilişki ile kimlik şekillenmeleri arasındaki etkileşiminin güçlü bir yapı olduğunu görmüş oluruz.

Sonuç

Dikey ve yatay bağlamsal gerçekliğin oldukça kompleks olarak yaşandığı günümüz dünyasında, Türkiye her ne kadar dünya ile entegre olan bir toplumsal sistem ise de sosyal, kültürel ve ekonomik olarak farklı zamanları ve deneyimleri işaret eden kendine ait kültürel formlarla yaşamaktadır. Bu durum, sosyal bilimin evrensel standartları ile meşgul olan Türk akademi çevresi için en azından düşünce deneyimi açısından kaçınılmaz bir ikilem oluşturmaktadır. Kişiselleşmiş bilincin çözmek zorunda olduğu bu ikilem yani sosyal olguların bağlamsal karakterine bağlı olarak zamandan ve deneyimden kaynaklanan kavramsal boşluk, bilişsel deneyim eksikliğine neden olmaktadır. Henüz kavramsallaştırılması yapılmamış boşluğu (modern bilişselliğin deneyim eksikliğini) dolduracak şey hakkında kesin bir hükme varmak olası değildir. Esasında oldukça gerilimli olan sorunu, modern düşüncenin önemli bir bileşeni olan fenomenolojik yaklaşımla ele almak, modern kimliğin ihtiyaç duyduğu özgün bir geçiş dönemi için faydalı olacaktır. Böyle bir girişim, her şeyden önce gerçekliği inşa edecek algı eğitimi için gereklidir.

Bilimsel gelişme “kısmen dünyayı resmetme yeteneğimizi geliştirmeye ve yaymaya dayanır.” (Sayar, 2017: 95). Bunun için de kavramlara ve kavramları üreten algılara ihtiyacımız var. Çünkü “kavramlara sahip olmadan duylara sahip olabiliriz ama kavramlardan yoksun bir algıya sahip olamayız.” (Sayar, 2017: 82). Modernleşme çabaları oldukça uzun süredir devam eden ülkemizde genel anlamda en azından akademik olarak, bilime ve bunun bir yansıması olarak sosyolojiye kısmi bir alan ayrıldığını söyleyebiliriz. Türk sosyoloji dünyasının kısa sayılmayacak bir tarihsel sürece sahip olduğunu ve bu süreçte geniş kapsamlı bir içerikle toplumsal sorunları inceleme nesnesi yaptığını da söyleyebiliriz. Ne var ki yaşadığımız sorunları kavramlaştırma ve yeni kuramlarla konumlanma konusunda gelişmiş ülkelerin ulaştığı düzeyin uzağındayız. Modern yaşamın doğasından kaynaklanan karmaşık yaşam biçimini çözümleyecek kuramsal yaklaşım geliştirme ve kendi yaşam dünyamızdaki algı içeriklerini modern bilinçle kavramlaştırma sorunu ile karşı karşıyayız. Bu sorunu, algı eksikliğine ve deneyimlerin yetersizliğine neden olan etmenlerle birlikte irdelemek zorundayız. Nihayetinde algısal deneyimi inşa eden şey, yapı ve bilinçli eylemdir.

Öğrenmeyi ve bilişsel nitelikleri geliştirmeyi kapsayan modern ekonomik sistem, bireysel, sosyal ve kolektif kimliğin şekillenmesinde hayati rol oynamaktadır. Bilişsel hiyerarşiye dayalı olarak nitelik kazanan ekonomik düzen, desteklediği sosyal gerçekliğin çoğulcu karakterini kimlik alanı olarak belirlemektedir. Kimliğin, ekonomi ile ilişkisini oluşturan bu bilişsel yapı, gecikmiş modern toplumsal gerçekliğin kavramsal, algısal ve deneyimsel boşluğundan kaynaklı kısıtlamaları aşmak için, ekonominin içindeki kimlik durumunun farklı çoğulculuğunu hesaba katmak zorunludur.

Modern zamanla ve zamanı biçimleyen modern yaşam unsurları ile etkili iletişim ya aynı kültürel zamanın içinde bulunuyor olmakla ya da evrensel akılla rasyonelleştirilmiş zihinsel zamanın modernleşmesiyle mümkün olabilir. Zamanı, varlığın eylemliliği üzerinden tanımlayan Batılı bir epistemoloji ile zamanı eylemlilikle bütünleştirebilecek bir tanıma ulaşamayan, daha çok kültürel ve inançsal nostalji üzerinden tanımlayan “gecikmiş modern” ülkemiz, kavramların bağlamsal ağırlığında aynı düzlemde yer almamaktadır. Bu durum, epistemolojik bir kırılmaya neden olabilir mi? Sosyoloji böyle bir soruya net bir cevap veremese de cevabı hazırlayacak birçok argümanın parametrik değişkenliğini ortaya koyabilir.

Sonuç olarak, zihinsel eylemliliğin tecrübeye dayalı tarihsel kimliği, bilişsel kabiliyetlerin kesin sınırlarını oluşturmaktan çıktı. Düşünsel eylemliliğin çağdaş yönelimi, bilince, tarihin dışına çıkabilme olanağı sağlamada bir hayli yol kat etti. Bu kapsamda, sosyal davranışları konu edinen sosyal bağlamları açıklamak için yeni teorik çerçeveler geliştirecek sosyal felsefeye ihtiyaç olduğu

kanaatindeyiz. Türk sosyolojisi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel aidiyetlerin yanında deneyim, algı ve bilişsel farklılıklardan kaynaklanan ekonomik kimliği anlama ve açıklama gücünü aşmak için bilişsel sosyolojiyi ve sosyal felsefeyi yoğun olarak kullanmalıdır.

Etik Beyan

“Kimliğim Epistemik Dönüşümü: Gecikmiş Modernitede Bilişsel Sosyolojik Kimliğin Sosyoekonomik İnşası” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir

Kaynakça

- Akerlof, G. ve Kranton, R. (2010). *Identity Economics: how our identities shape our work, wages, and well-being*. New Jersey: Princeton University Press.
- Benton, T. (2016). *Sosyolojinin Felsefi Kökenleri* (2 Baskı b.). (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Küre.
- Bourdieu, P. (1990). Structures, habitus, practices. P. Bourdieu içinde, *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, P. (1993). *The Logic of Practice*. (R. Nice, Çev.) California: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2005). *The Social Structures of the Economy*. (C. Turner, Çev.) Cambridge: Polity Press.
- Burke, C. (2016). Bourdieu's Theory of Practice. C. Burke, J. Thatcher, N. Ingram, C. Burke ve J. Abrahams (Dü) içinde, *Bourdieu: The Next Generation* (s. 8-25). London, New York: Routledge.
- Cicourel, A. V. (1964). *Method and Measurement in Sociology*. New York: Free Press of Glencoe.
- Cicourel, A. V. (1974). *Cognitive sociology: Language and meaning in social interaction*. New York: Free Press.
- Davis, J. B. (2011). *Individuals and Identity in Economics*. New York: Cambridge University Press.
- DiMaggio, P. (1997, 08 15). Culture and Cognition. *Annual Review of Sociology*, s. 263-287. 12 25, 2020 tarihinde : <http://www.jstor.org/stable/2952552> adresinden alındı
- Fuller, S., De Mey, M., Shinn, T. ve Woolgar, S. (1989). *The Cognitive Turn: Sociological and Psychological Perspectives on Science*. Dordrecht: Springer Science + Business Media.
- Gabor, F. ve Sarvary, M. (2006). Cultural Evolution in a Population of Heterogeneous Agents. T. K. Akira Namatame ve Y. Aruka (Dü.) içinde, *The Complex Networks of Economics Interactions* (s. 193). Berlin: Springer.
- Habermas, J. (2008). *Between Naturalism and Religion*. (C. Cronin, Çev.) Cambridge: Polity Press.
- Held, K. (2003). Husserl's Phenomenological Method. D. Welton içinde, *The New Husserl' A Critical Reader* (s. 3-32). Bloomington, USA: Indiana University Press.
- Lawson, T. (1997). *Economics and Reality*. London- New York: Routledge.
- Lawson, T. (2012). *Reorienting Economics*. London- New York: Routledge.
- Lemert, C. ve Branaman, A. (1997). The Production of Self. C. Lemert ve A. Branaman içinde, *The Goffman Reader* (s. 1-43). Massachusetts: Blackwell.
- Lohmar, D. (2003). Husserl's Type and Kant's Schemata. D. Welton içinde, *The New Husserl, A Critical Reader* (J. J. Zavota, Çev., s. 93-125). Bloomington: Indiana University Press.
- Mead, G. H. (2015). *Mind, Self and Society*. (C. W. Morris, Dü.) Chicago: The University of Chicago Press.
- Mill, J. S. (1974). *A System of Logic: Ratiocinative and Inductive*. Toronto: University of Toronto Press.
- Noonan, H. (2020, 10 29). Personal Identity: The Simple and Complex Views Revisited. University of Nottingham. doi:10.2478/disp-2019-0001
- Raphael, M. W. (2021, 01 16). Cognitive Sociology. doi:10.1093/obo/9780199756384-0187
- Raz, J. (1983). *The Authority Of Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Ritzer, G. (1996). *Classical Sociological Theory* (Second Edition b.). New York: McGraw-Hill.
- Sayar, A. (2017). *Sosyal Bilimde Yöntem*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Küre Y.
- Stanlis, P. J. (2003). *Edmund Burke And The Natural Law*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Stiglitz, J. ve Greenwald, B. (2014). *Creating a Learning Society: A New Approach to Growth, Development, and Social Progress*. New York: Columbia University Press.
- Strauss, C. L. (1963). *Structural Anthropology*. New York: Basic Books Inc.
- Stryker, S. (2007, Eylül 17). Identity Theory and Personality Theory: Mutual. 75/6. Bloomington. doi:10.1111/j.1467-6494.2007.00468.x
- Teubert, W. (2010). *Meaning, Discourse and Society*. New York: Cambridge University.
- Walliser, B. (2008). *Cognitive Economics*. Berlin: Springer.
- Winch, P. (1990). *The Idea of Social Science and Its Relation to Philosophy*. London, Great Briton: Routledge.
- Woolgar, S. (1990). Representation, Cognition and Self: What Hope For An İntegration Of Psychology and Sociology? Steve Fuller Vd. içinde, *The Cognitive Turn: Sociological and Psychological Perspectives on Science* (s. 201-225). Dordrecht: Springer Science ,Business Media.

EXTENDED ABSTRACT

In this article, the reasons why and how this social cognitive transformation emerged are discussed in the context of delayed modernity. Additionally, it was assumed that cognitive disproportion resulting from limited logical inferences and perceptual experience would have an unstoppable sociological effect. Of course, the individual experiences a personalised life, even if he or she experiences the same thing. Liberal theorists' defences of individual economic identity in this context rest on solid premises. Apart from the natural selection of economic relations, what shapes the identity form of today's economic structure is the application of each individual's pluralistic self, the desire to have a different social identity, as reflected in practical life. Yet, apart from conceptual, perceptual, experiential, empirical, and logical handicaps, the article tried to construct the argument that limited perceptual experience causes the obscuration of the modal and indexal positions of reality. It was attempted in this context to explain that belated modernity faces a cognitive disproportion problem. In other words, delayed modernity has a cognitive disproportionality that leads to a social and economic development crisis.

While an experimental approach is adopted, extending the explanatory conceptualizations with a phenomenological approach in the research design, on the other hand, the generalizations intended for sociology will be reconsidered, taking into account the condition of the belated modern structure. Assuming that measured generalization is important for research practice, an attempt was made to reassess the state of sociological knowledge through descriptive and conceptual analysis. In this study it is aimed to formulate the conceptual, historical and situational generalizations in modern sociology more clearly in a supportive context that includes cultural patterns in delayed modernity.

In today's world, where the vertical and horizontal contextual reality is quite complex, Turkey lives with its own cultural forms that point to different times and experiences in social, cultural, and economic terms, although it is a social system integrated with the world. This situation creates an inevitable dilemma for the Turkish academic community, which is preoccupied with the universal standards of social science, at least in terms of thought experience. This dilemma that personalized consciousness has to solve, namely the conceptual gap arising from time and experience due to the contextual character of social phenomena, causes a lack of cognitive experience. It is not possible to come to a firm judgment about what will fill the void that has yet to be conceptualized (the lack of experience of modern cognition). Addressing this highly tense problem with a phenomenological approach, which is an important component of modern thought, will also be beneficial for a unique transitional period that modern identity needs. Such an attempt is necessary, first of all, for the education of perception that will construct reality.

The modern economic system, which encompasses learning and developing cognitive qualities, plays a vital role in shaping individual, social and collective identity. Such an attempt is necessary in the first place for the formation of the perception that will construct the reality. In order to overcome the constraints arising from the conceptual, perceptual and experiential gap of the delayed modern social reality in the cognitive structure that constitutes the relationship of identity with the economy, it is necessary to take into account the different pluralism of the identity situation within the economy. Effective communication with modern times and the elements of modern life that shape them can be possible either by being in the same cultural time or by modernizing mental time rationalized by the universal mind. With a Western epistemology that defines time through the agency of existence, our "belated modern" country, which cannot reach a definition that can integrate time with agency and defines it mainly through cultural and religious nostalgia, is not on the same level in terms of the contextual weight of concepts. Could this cause an epistemological break? Although sociology may not provide a clear answer to such a question, it may reveal the parametric variety of numerous arguments which will prepare the answer. Consequently, the experiential historical identity of the mental organism has ceased to constitute precise limits of cognitive capacity. The contemporary orientation of intellectual activity has come a long way in enabling consciousness to step outside of history. Within this context, we believe there is a need for social philosophy that will develop new theoretical frameworks to explain social contexts that address social behaviors.